
Идентифициране на нуждите на малките земеделски стопанства от четири сектора за повишаване на конкурентоспособността им

Доц. д-р ДИМИТЪР НИКОЛОВ*

Гл. ас. д-р ПЕТЪР БОРИСОВ**

Гл. ас. д-р ТЕОДОР РАДЕВ**

*Институт по аграрна икономика – София

**Аграрен университет – Пловдив

*E-mail: dnik_sp@yahoo.com

**E-mail: peterborisov@gmail.com

**E-mail: radev1974@abv.bg

Характерна особеност на структурата на земеделските стопанства в България е двойствената ѝ същност. Тази същност се изразява в наличието на голям брой дребни стопанства, обработващи малка част от използваната земеделска площ (ИЗП), и малък брой големи стопанства, обработващи значителна част от ИЗП. Малките стопанства имат важно значение от гледна точка осигуряването на трудова заетост в селските райони. Те играят ролята на социален буфер в условията на икономическа криза. В тези стопанства значителна част от продукцията се използва за собствена консумация, което ограничава приходите от селскостопанската дейност, възможностите за инвестиране и структурно развитие. Целта на статията е да се идентифицират основните конкурентоопределящи фактори на малките земеделски стопанства, за да може да се дадат практически приложими предложения за постигането на устойчива конкурентоспособност на тези организации в рамките на новата ПРСР. За да се реализира тази цел, от методическа гледна точка, е необходимо да се решат два основни проблема - първо: да се определят специфичните особености на малките стопанства, и второ: да се идентифицират техните конкурентоопределящи фактори. Познаването на тези фактори е първата стъпка за предприемането на мерки за повишаване на конкурентоспособността на малките земеделски стопанства. В реализирането на този процес самите земеделски производители активно вземат участие. В настоящото изследване са определени факторите, с помощта на които се изследват малки стопанства от различни сектори на селското стопанство. Връзките на факторите на конкурентоспособност в статистическата групировка от стопанства са изследвани чрез прилагане на χ^2 -анализ. В резултат от извършения анализ се установяват основните конкурентоопределящи фактори в малките стопанства в четири сектора и се идентифицират техните нужди.

Увод

Характерна особеност на структурата на земеделските стопанства в България е двойствената ѝ същност. Тази същност се изразява в наличието на голям брой дребни стопанства, обработващи малка част от използваната земеделска площ (ИЗП), и малък брой големи стопанства, обработващи значителна част от ИЗП. Малките стопанства имат важно значение от гледна точка осигуряване на трудова заетост в селските райони. Те играят ролята на социален буфер в условията на икономическа криза. В тези стопанства значителна част от продукцията се използва за собствена консумация, което огранича-

ва приходите от селскостопанската дейност, възможностите за инвестиране и структурно развитие. Чрез повишаване на конкурентоспособността на малките стопанства може да се увеличи заетостта и да се постигнат множество вторични ефекти в селските райони на страната като: развитието на свързани отрасли; повишаване на доходите; разнообразяване на източниците на риск от селскостопанска дейност; повишаване на квалификацията на работната ръка чрез придобиване на опит и знание; внедряване на иновации в производството и др. Всичко това доказва актуалността на изследването на основните фактори, определящи конкурентос-

пособността на малките земеделски стопанства у нас.

Целта на статията е да се идентифицират основните конкурентоопределящи фактори на малките земеделски стопанства, за да може да се дадат практически приложими предложения за постигането на устойчива конкурентоспособност на тези стопанства. За да се реализира тази цел, от методическа гледна точка, е необходимо да се решат два основна проблема - първо: да се определят специфичните особености на малките стопанства, и второ: да се идентифицират техните конкурентоопределящи фактори. В теорията съществуват различни подходи за определяне на критериите и праговете за класифициране на земеделските стопанства по големина. Най-често препоръчвани критерии са: размерът на използваната земеделска площ; икономическият размер; степента на пазарна ориентация; степента на заетост на работната сила. Използването на критерия за определяне големината на земеделското стопанство дава възможност лесно да се идентифицират кои са малките стопанства на територията на страната. По този начин могат да се идентифицират конкурентоопределящите фактори на малките стопанства от различните отрасли на селското стопанство у нас.

1. Методически подход

В литературата съществува голямо разнообразие относно съдържанието на понятието „малки ферми“. Освен това няма ясно определена граница между малките и големите ферми. Обикновено малките стопанства се свързват с тези групи домакинства, които имат ниски доходи, разчитат на ограничени ресурси (по отношение на качество и количество), произвеждат предимно продукция за собствена консумация и не са икономически жизнеспособни (например Nagayets, 2005; Dixon, 2003; Narayanan и Gulati, 2002; Sarris и др., 1999). От друга страна, съществува дискусия, свързана с „ефективността“ на малките стопанства, икономическият ефект от размера на стопанството и неговата производителност. Този дебат започва още от 60-те го-

дини на миналия век (Schultz, 1964). Редица икономисти подкрепят тезата за икономическата жизнеспособност и ролята на малките ферми в земеделието, в сравнение с големите стопанства (напр. Lipton, 2006; Lerman и Sutton, 2006; Ellis и Biggs, 2001, и Rossett, 2000, 1999; Николов, Д. и колектив, 2010).

Разнообразието на земеделските стопанства в ЕС-27 прави определянето на понятието „малки стопанства“ една трудна и сложна задача. В тази връзка на равнище ЕС, Евростат определя като много малки стопанства тези, които са с икономически размер под 1 икономическа единица. В рамките на ЕС данните се събират чрез проучване структурата на земеделските стопанства (FSS). Това проучване се прави на всеки две години и обхваща всички земеделски стопанства с използвана земеделска площ (ИЗП) с най-малко 1 ха. Малките стопанства са характерни предимно за новите страни - членки. Земеделските стопанства с по-малко от 1 икономическа единица също присъстват и в някои от старите държави - членки, като Италия и Гърция (17% от земеделските стопанства), Австрия и Швеция (21%), Португалия (34%). Интересното е, че между 2005 г. и 2007 г. броят на тези малки стопанства се увеличава в страни като Великобритания, Австрия, Швеция и Португалия, но леко намалява в Италия, Гърция и Испания. Нарастването и намаляването на броя на тези малки единици в отделните страни може да се обясни с прилагането на Схемата за единно плащане на стопанство. Холандия е единствената държава - членка, в която няма такива малки единици.

Често малките ферми са свързани със семейни стопанства (Gasson, 1988), но „малко стопанство“ и „семейна ферма“ не са непременно идентични понятия (Hill, 1993). Въпреки това, връзката между семейството и малките стопанства съществува чрез количеството на вложения труд от членовете на семейството в земеделието. И от друга страна, тази връзка се изразява в значението на земеделието в дела от приходите на домакинствата. В рамките на ЕС семейните ферми са особено характерни за Западна Европа, където

земеделieto е предимно семеен бизнес. В новите страни - членки на ЕС от Източна Европа има по-голямо разнообразие от различни по размер земеделски стопанства (Gorton, 2009). Широкото определение на малка ферма е свързано с нейния размер, изразен в хектари или брой животни (von Braun, 2005), но размерът не е задължително определяща черта. Ntsebeza и Hall (2007 г., с. 155) твърдят, че е „производствения капацитет на малката ферма”. Той ще се различава значително поради различията в качеството на обработваемата земя, достъпа до ресурси, метеорологичните условия, пазар, развитието на технологиите и алтернативните разходи на капитала и труда в икономиката. Въпреки това, von Braun (2005, с. 23) подчертава, че „такова точно определение”, с което „да улови тези институционални и технически характеристики в момента не е възможно, поради липсата на международно сравними статистически данни”.

За определяне типологията на малките земеделски стопанствата (МЗС) използваме следните основания:

1. МЗС като юридическа форма се проявява в качеството на стопанство на физическо лице или ЕТ, но не винаги е задължително обратното;

2. Доходът от земеделие на МЗС е част от общия доход на селското домакинство на управителя на МЗС;

3. В повечето случаи дялът на дохода от МЗС в структурата на общия доход на селското домакинство заема сравнително висок относителен дял.

Условно земеделските стопанства могат да бъдат разделени на няколко групи според техния икономически размер, който се измерва в евро и представлява стандартен производствен обем (СПО). **Основание за сравнение на общия доход на селското домакинство и СПО е, че по своята същност те са приходи от различни източници. В съответствие с данните в публикацията „Бюджет на домакинствата в България”, НСИ, 2010 г., средният размер на общия доход на едно селско домакинство през 2010 г. е възлизал на 7 742 лв. (3 958 евро).** Тази сума включ-

ва всички приходи на домакинствата, в т. ч. и остойностените натурални приходи от земеделието през годината. Тъй като при малките земеделски стопанства основният източник на доходи е дейността от земеделие, смятаме за правилно общият доход на домакинството да се приеме за праг, около който съответното земеделско стопанство да се разглежда като малко стопанство. В резултат от направения анализ на полупазарните стопанства (Николов, Д. и кол., 2010) се определя дялът на доходите от земеделие, в структурата на дохода на селското домакинство, в размер на 82%. *Това ни дава база да изчислим ориентировъчен размер на дохода от земеделие за селско домакинство в размер на 3 245 евро (3958*82% = 3 245 евро). Следователно границата на МЗС може да се приеме до 4 000 евро (СПО).*

Средният размер на стопанствата, според СПО, в България е 6 640 €. Средните по размер стопанства са важен елемент от структурата на селското стопанство. Те също трябва да бъдат подпомагани, поради което смятаме за необходимо, че ЗС с размер от 4 000 до 8 000 евро не трябва да бъдат поставени в групата на големите стопанства. Ако приемем делението на стопанствата на малки и големи, то групата на малките стопанства трябва да бъде до икономически размер от 8 000 евро. Останалите стопанства в групата над 8 000 евро попадат в групата на големите земеделски стопанства.

В резултат на прегледа на използваните критерии за определяне на МЗС, най-универсален характер има икономически размер, изчислен според стандартния производствен обем (СПО). Този показател е единственият, който е приложим за всички видове МЗС и ги прави съпоставими по-между им. Икономическият размер позволява сравняването на стопанствата с различни специализации. Липсата на непосредствена връзка между ИЗП и СПО не позволява едновременното им използване за определяне на стопанствата като малки. Например ЗС, специализирани в отглеждането на зърнени култури, могат да

попадат според СПО в групата на МЗС, но да имат по-голям размер на ИЗП.

Имайки предвид тези съображения, както и целите на разработваната политика за следващия програмен период 2014-2020 г., предлагаме да се използва следната класификация на стопанствата, съобразно стандартния производствен обем:

Ако приложим класификацията на стопанствата от табл. 3, се получава следното разпределение на стопанствата:

Броят на малките и средните ЗС е 92% и значението им според СПО в евро е 22%. Предложената типология предполага диференциран подход за подпомагане. Определят се две подгрупи в групата на МЗС – много малки и малки, като предмет на подпомагане ще бъдат малките земеделски стопанства.

Голямо е разнообразието от фактори, определящи конкурентоспособността на земеделските стопанства. Според Котева (2010)

основните конкурентоопределящи фактори са: видът организационна структура; икономическият потенциал на стопанството; техническото и технологично равнище на производството; производствената стратегия. Според Башев (2011), такива фактори са: ефективното управление; адаптивността към изискванията на пазарната, институционалната и природната среда. По-късно Башев (2012) посочва, че и уменията за управление на риска също са друг критичен фактор за ефективното разпределение на ресурсите и постигането на конкурентоспособност на земеделското стопанство. Според Атанасов (2013), основни конкурентоопределящи фактори са икономическата жизненост на стопанството, финансовата стабилност и уменията на стопанина за организационно развитие на стопанството. Познаването на тези фактори е първата стъпка за предприемането на мерки за повишаване на конкурентоспособността на малките земеделски стопанства. В реализирането на този процес земеделските производители трябва да вземат активно участие и чрез натрупания практически опит да посочат кои са основните конкурентоопределящи фактори за техните стопанства. По този начин могат да се приложат адекватни мерки за стимулиране на инвестиционната активност сред тях, целящи повишаването на конкурентоспособността на стопанствата в рамките на Програмата за развитие на селските райони (ПРСР).

Чрез фокус групи от земеделски производители се определя система от фактори, чрез

Таблица 1. Показатели за определяне на големината на земеделските стопанства (ЗС)
Table 1. Indicators for measuring the farm size

Земеделски стопанства Agricultural holdings	СПО евро SPV euro
Малки, в т. ч: Small including	≤ 7999
- много малки - very small	≤ 1999
- малки - mall	≥ 2000 ≤ 7999
Големи Big	≥ 8000

Източник: Собствени изчисления.
Source: Own calculations.

Таблица 2. Разпределение на стопанствата според икономическия размер (СПО)
Table 2. Distribution of farms by economic size (SPV)

Земеделски стопанства Agricultural holdings	СПО х. евро SPV th. euro	%	Брой numbers	%
Малки в т.ч: Small including:	530 215,7	22%	340 864	92%
- много малки - very small	221 487,5	9%	255 105	69%
- малки - small	308 728,2	13%	85 759	23%
Големи Big	1 928 047	78%	28 125	8%
Всичко Total	2 458 263	100%	368 989	100%

Източник: „Преброяване на земеделските стопанства в България през 2010 г. - Резултати”, МЗХ, 2012 г.
Source: Census of agricultural holdings in the Republic of Bulgaria in 2010, MZH, 2012.

която се анализира и оценява конкурентоспособността на малките земеделски стопанства. Тази система включва две групи фактори:

- *Конкурентоопределящи фактори*, които определят потенциала на земеделското стопанство да увеличава своята конкурентоспособност. Като такива фактори земеделските производители посочват: разнообразие в произвежданата продукция; достъп до знание и нови технологии; коопериране; обезпеченост с машини и оборудване; директни продажби; достъп до кредит; наличие на опит в управлението на стопанството; размер на инвестициите; участие в съвместен маркетинг; субсидиране; достъп до напояване.

- *За измерители на конкурентоспособността* на стопанството земеделските производители определят: натрупаната печалба от дейността, управлението на риска и реструктурирането на стопанството.

Във фокус групите взеха участие 129 земеделски производителя, които притежават малки земеделски стопанства (до 7 999 евро СПО) от областите Велико Търново, Сливен, Ямбол, Пловдив, Хасково и Кърджали. Бяха обособени следните статистически групировки по сектори – зеленчукопроизводство (31 земеделски производителя), овощни насаждения (30 земеделски производителя), млечно говедовъдство (35 земеделски производителя) и пчеларство (33 земеделски производителя). Връзките на факторите на конкурентоспособност в статистическата групировка са изследвани чрез прилагане на χ^2 -анализ.

2. Анализ на проблемите, свързани с конкурентоспособността на малките стопанства

2.1. Сектор „Зеленчукопроизводство“

В табл. 3 са поместени резултатите от извършената проверка на статистически хипотези за взаимовръзка между основните конкурентоопределящи фактори и измерителите на конкурентоспособността на малките земеделски стопанства - печалба, управление на риска и желание за реструктуриране.

При анализа на факторите, влияещи върху размера на печалбата на стопанствата в сек-

тор зеленчукопроизводство, се определя, че обезпечеността с машини и оборудване, както и директните продажби, имат силно влияние. Стопанствата, разполагащи с нова техника и прикачен инвентар, следват добрите производствени практики, което им гарантира по-високи добиви при относително по-малко разход на труд. В зеленчукопроизводството основният лимитиращ фактор е разполагаемият специализиран труд в стопанството. Затова повечето зеленчукови стопанства се стремят да повишат механизацията на производството. Възможността за повече директни продажби също определя размера на печалбата от дейността. Осигуряването на повече възможности за продажба на земеделска продукция е в полза на малките стопанства в сектора. Разнообразието в произвежданите продукти не влияе върху равнището на печалбата. Не се установява статически значима връзка между тези два изследвани фактора. Придобитото практическо знание и усвоените технологии на производство в зеленчуковите стопанства също не допринасят за постигането на по-висока печалба от дейността. Кооперирането на зеленчуковите стопанства не влияе върху размера на печалбата.

Може да се обобщи, че малките стопанства в отрасъл „Зеленчукопроизводство“, които желаят да се реструктурират и по този начин да увеличат доходите си, имат следните нужди:

- по-голям достъп до земеделските тържища и пазари, за да реализират повече директни продажби;

- достъп до външен капитал, за да механизират производството си. Това може да се постигне чрез специално разработена за тази цел мярка в рамките на Програмата за развитие на селските райони - за закупуване на малогабаритна техника и прикачен инвентар.

Привториякомпонентна конкурентоспособност на малките стопанства – умения за управление на риска от дейността, не се доказва систематично влияние по отношение на изследваните фактори. Следователно други са факторите, които определят уменията на земеделските производители по управлението на риска.

Таблица 3. Резултати от статистическа проверка на хипотези за взаимовръзка между изследваните фактори в сектор „Зеленчукопроизводство”

Table 3. Results of statistical hypothesis testing for correlation between the factors in sector “Vegetable”

Проблемни области Problems	Измерители на конкурентоспособността Indicators of competitiveness		
	Печалба Profit	Управление на риска Risk management	Преструктуриране Restructuring
Разнообразие в произвежданите продукти Diversity of products	Няма връзка There is no correlation	X	Няма връзка There is no correlation
Знания и технологии Knowledge and technology	Няма връзка There is no correlation	X	X
Коопериране Cooperation	Няма връзка There is no correlation	Няма връзка There is no correlation	X
Обезпеченост с машини и оборудване Machinery and equipment	Има връзка There is correlation	X	X
Директни продажби Direct sales	Има връзка There is correlation	Няма връзка There is no correlation	X
Достъп до кредити Credit access	X	Няма връзка There is no correlation	X
Опит Experience	X	Няма връзка There is no correlation	X
Инвестиции Investments	X	X	Няма връзка There is no correlation
Съвместен маркетинг Joint marketing	X	X	Има връзка There is correlation
Субсидии Subsidies	X	X	Няма връзка There is no correlation
Напояване Irrigation	X	X	Има връзка There is correlation

X - не се търси връзка между факторите/there is not search for a link between the factors

Желанието за реструктуриране на стопанството се определя от възможностите за съвместен маркетинг и напояване. Тези два фактора имат статистически значимо влияние върху процеса на реструктуриране на земеделските стопанства. В този контекст може да се идентифицират следните нужди на малките стопанства в сектора:

- повече финансова подкрепа за насърчаване на съвместния маркетинг сред земеделските производители, като се заложи на утвърждаването на пазара на местна зеленчукова продукция;

- финансово подпомагане за изграждане на напоителни системи и съоръжения в стопанствата. Това ще рече - субсидиране на инвестиционните разходи за изграждането им, които са непосилно високи за зеленчуковите стопанства.

2.2. Сектор „Овощни насаждения”

В този сектор като основни детерминиращи фактори на доходността на земеделски-

те стопанства се определят - достъпът до знания и технологии; обезпечеността с машини и оборудване, както и директните продажби. В резултат от извършения статистически анализ, може да се идентифицират следните нужди на стопанствата от сектора:

- осигуряване на повече достъп до знания и обновяване на използваните технологии в производството. Това може да се постигне чрез насърчаване на технологичния трансфер от научните организации към земеделските стопанства;

- създаване на повече възможности за закупуване на специализирана техника, за нуждите на тези стопанства;

- осигуряване на повече възможности за директни продажби.

Върху управлението на риска в земеделските стопанства се доказва статистически значимото влияние на фактора - натрупан опит. Земеделските стопанства, чийто собственици имат опит в управлението над 5 години, нямат проблеми при управлението на

риска от дейността. Следователно те нямат нужда от помощ в тази област. Сравнянето с риска от дейността при стопанствата със специализация „Овощни насаждения” се постига чрез трупане на практически опит и знания. Следователно, за да може да се ускори този процес, е необходимо следното:

- специализирани курсове по управление на риска за неопитните земеделски производители - тези, които се занимават с този вид дейност по-малко от 5 години;

- минимизиране на производствения риск чрез ефективен технологичен трансфер между университетите и земеделските стопанства.

Относно желанието за реструктуриране, основен детерминиращ фактор е възможността да се правят инвестиции в тези стопанства. Създаването на овощни насаждения е дейност, която изисква осигуряване на големи по размер капитали и правилно отчитане на пазарните и почвено-климатичните изисквания за определена култура. Друг критичен фактор, определящ решението за реструктуриране на стопанството, е възмож-

ността за съвместен маркетинг. В резултат на изследваните взаимовръзки между факторите в областта на реструктурирането на земеделските стопанства се идентифицират следните нужди:

- от предпроектно проучване при създаване на ново насаждение. Добре е да се изисква извършването на детайлно предпроектно проучване при кандидатстване за финансово подпомагане. Разходите за изготвянето на предпроектното проучване да се субсидират;

- преференциални финансови помощи за сектора;

- да се предвидят повече авансови плащания по мерки, подпомагащи стопанствата от сектора.

2.3. Сектор „Млечно говедовъдство”

В сектор „Млечно говедовъдство” детерминиращи фактори на доходността на стопанствата са - обезпечеността с машини и оборудване; директни продажби. Чрез извършения статистически анализ се установява, че земеделските производители постигат по-ви-

Таблица 4. Резултати от статистическа проверка на хипотези за взаимовръзка между изследваните фактори в сектор „Овощни насаждения”

Table 4. Results of statistical hypothesis testing for correlation between the factors in sector “Orchards”

Проблемни области Problems	Измерители на конкурентоспособността Indicators of competitiveness		
	Печалба Profit	Управление на риска Risk management	Реструктуриране Restructuring
Разнообразие в произвежданите продукти Diversity of products	Има връзка There is correlation	X	X
Знания и технологии Knowledge and technology	Няма връзка	Няма връзка There is no correlation	X
Коопериране Cooperation	Има връзка There is correlation	X	X
Обезпеченост с машини и оборудване Machinery and equipment	Има връзка There is correlation	Няма връзка There is no correlation	X
Директни продажби Direct sales	X	Няма връзка There is no correlation	X
Достъп до кредити Credit access	X	Има връзка There is correlation	X
Опит Experience	X	X	Има връзка There is correlation
Инвестиции Investments	X	X	Няма връзка There is no correlation
Съвместен маркетинг Joint marketing	X	X	Няма връзка There is no correlation
Субсидии Subsidies	X	X	Няма връзка There is no correlation

X - не се търси връзка между факторите/there is not search for a link between the factors

сока печалба, ако са обезпечили производството с машини и оборудване, както и чрез повече директни продажби. Разнообразието в произвежданите продукти, достъпът до знания и нови технологии в сектора, както и кооперирането, не влияят върху размера на печалбата. Може да се обобщи, че в този сектор стопанствата, за да повишат доходността си, имат следните нужди:

- финансово подпомагане за закупуването на необходимите машини и оборудване, които се изискват, за да може да се покрият санитарно-хигиенните и хуманни изисквания към отглежданите животни;

- осигуряване на възможности за повече директни продажби.

По отношение на управлението на риска критични фактори са осигуряването на директни продажби, достъпът до кредит и опитът в управлението на цялостната дейност на стопанството. При равни други условия може да се заключи, че стопанствата имат затруднения в областта на управлението на риска при управлението на кредитите и пазарни-

те доставки на продукцията. За да се постигне ефективно управление на риска, се идентифицират следните нужди:

- придобиване на опит за управление на кредити чрез специализирани курсове по управление на кредитния риск;

- насърчаване на банковите организации да разширят предлагането на кредитен ресурс при относително по-ниска цена за нуждите на говедовъдните ферми.

Желанието за реструктуриране на стопанствата в сектора се определя от възможностите за финансиране на инвестициите и от нивото на финансова подкрепа по мерките на ПРСР. За да се реструктурират стопанствата, е необходимо:

- насърчаване на инвестиционната активност чрез държавен гаранционен фонд;

- поддържане на същите нива на субсидиране. За да може да се увеличи усвояемостта на финансови средства в сектора, е необходимо да се намалят множеството документи, необходими за получаване на финансова помощ.

Таблица 5. Резултати от статистическа проверка на хипотези за взаимовръзка между изследваните фактори в сектор „Млечно говедовъдство”

Table 5. Results of statistical hypothesis testing for correlation between the factors in sector “Dairying”

Проблемни области Problems	Измерители на конкурентоспособността Indicators of competitiveness		
	Печалба Profit	Управление на риска Risk management	Реструктуриране Restructuring
Разнообразие в произвежданите продукти Diversity of products	Няма връзка There is no correlation	X	X
Знания и технологии Knowledge and technology	Няма връзка There is no correlation	Няма връзка There is no correlation	X
Коопериране Cooperation	Има връзка There is correlation	X	X
Обезпеченост с машини и оборудване Machinery and equipment	Има връзка There is correlation	Има връзка There is correlation	X
Директни продажби Direct sales	X	Има връзка There is correlation	X
Достъп до кредити Credit access	X	Има връзка There is correlation	X
Опит Experience	X	X	Има връзка There is correlation
Инвестиции Investments	X	X	Няма връзка There is no correlation
Съвместен маркетинг Joint marketing	X	X	Има връзка There is correlation
Субсидии Subsidies	X	X	Няма връзка There is no correlation

X - не се търси връзка между факторите / there is not search for a link between the factors

2.4. Сектор „Пчеларство“

В табл. 4 са поместени резултатите от извършената проверка на статистически хипотези за взаимовръзка между основните детерминиращи фактори върху отделните компоненти на конкурентоспособността на малките земеделски стопанства в сектора - доходност, управление на риска и желание за реструктуриране.

Основни детерминиращи фактори на доходност за тези стопанства са - достъпът до специализирано знание и нови технологии в производството, както и директните продажби. Като цяло стопаните заявяват, че имат следните нужди:

- осигуряване на достъп до знания и нови технологии в областта на биологичното производство;
- финансова подкрепа при организиране на биологично производство;
- улесняване на директните продажби;
- популяризиране на ползите от консумацията на мед сред населението;

- въвеждане на стандарти за качество и контрол по тяхното спазване.

Земеделските производители определят, че пазарът е основен източник на риск, както и недостатъчният опит в управлението на цялостната дейност на стопанството. В този сектор стопаните са едни от най-младите фермери. При управлението на риска от дейността се идентифицират следните нужди:

- въвеждане на забранителен списък на инсектицидите, унищожавачи популацията на пчелата у нас, и налагане на ефективен контрол;

- превенция на кражби на продукцията от стопанствата;

- придобиване на опит чрез обучение по управление на риска, като се отчитат специфичните фактори за развитие.

Желанието за реструктуриране се определя най-вече от възможността за съвместен маркетинг и за инвестиране. Следователно и при тези стопанства е препоръчително насърчаването на съвместния маркетинг и след това на инвестиционната активност.

Таблица 6. Резултати от статистическа проверка на хипотези за взаимовръзка между изследваните фактори в сектор „Пчеларство“

Table 6. Results of statistical hypothesis testing for correlation between the factors in sector „Beekeeping“

Проблемни области Problems	Измерители на конкурентоспособността Indicators of competitiveness		
	Печалба Profit	Управление на риска Risk management	Реструктуриране Restructuring
Разнообразие в произвежданите продукти Diversity of products	Има връзка There is correlation	X	X
Знания и технологии Knowledge and technology	Няма връзка There is no correlation	Няма връзка There is no correlation	X
Коопериране Cooperation	Няма връзка There is no correlation	X	X
Обезпеченост с машини и оборудване Machinery and equipment	Има връзка There is correlation	Има връзка There is correlation	X
Директни продажби Direct sales	X	Няма връзка There is no correlation	X
Достъп до кредити Credit access	X	Има връзка There is correlation	X
Опит Experience	X	X	Има връзка There is correlation
Инвестиции Investments	X	X	Има връзка There is correlation
Съвместен маркетинг Joint marketing	X	X	Няма връзка There is no correlation
Субсидии Subsidies	X	X	Няма връзка There is no correlation

X - не се търси връзка между факторите/there is not search for a link between the factors

3. Изводи

3.1. Съвместни действия

Освен земята като условие за земеделското производство, малките земеделски стопанства се нуждаят от канали за доставка на суровини и материали, знания и способности за ефективно производство, а така също и нужда от съвременни технологии и машини. Ако МЗС е способно да произведе планираната земеделска продукция, то трябва да има достъп и до съответните пазари.

В допълнение към трудностите, свързани с управлението на стопанството и нуждата от напояване, високите цени на горивата, торовете и препаратите, в резултат от ограничения достъп до пазарите, проблемите на МЗС са отразени и в недостига на високопроизводителна техника (много е скъпа, за да се закупи от малък земеделски производител), ограничен достъп до кредити (липса на обезпечение, високите разходи по сделката за малки заеми) и ограничен достъп до пазари за реализация на продукцията. Стандартното решение за проблемите на МЗС в пазарните икономики е да се изградят кооперации за услуги. Теорията и световният опит показват, че кооперациите за услуги са създадени, за да се коригира пазарната неефективност. Кооперациите за услуги решават проблемите на малки индивидуални земеделски производители с предимствата на по-големия мащаб и оперативен размер. Те подобряват достъпа на своите членове до суровини и материали, постигат увеличаване на тяхната пазарна мощ чрез по-големия размер на кооперациите. Обслужващите кооперации, също така, позволяват да се постигне цялостното намаляване на риска чрез диверсифициране на портфейлните ефекти. Това подобрява тяхната кредитоспособност по отношение на банките, като им дава възможност да договарят кредити на по-ниски лихви за своите членове. Тези предимства на съвместни действия на малките земеделски стопанства, чрез сътрудничество в сферата на услугите (за разлика от сътрудничеството в производството), се потвърждават от дългогодишния

опит в цял свят. В тази връзка, обаче, трябва да се отбележи все още негативното отношение на значителна част от обществото към кооперациите, в резултат на негативния опит с тях по време на централната планова икономика. Поради тази причина се наблюдава засилен интерес към директните продажби на пазара, което не омаловажава значението на кооперациите за услуги.

3.2. Достъп до кредит

По принцип МЗС, подобно на всички стопански субекти, трябва да има достъп до два вида кредити: дългосрочен кредит за финансиране на инвестициите в дълготрайни активи и краткосрочен кредит за финансиране на оборотен капитал (т. е. да се преодолее пропастта между временния недостиг на средства за финансиране на производствените разходи и постъпленията от продажби). Много популярно решение за кредитни проблеми в селските райони е създаването на кредитните кооперации. Това са малки специализирани кредитни кооперации, които разчитат на взаимна гаранция и силен партньорски натиск за успешна операция. Тяхната работа не е взаимосвързана с доставките на суровини и материали или маркетинг на продукти, тяхната задача е да отпускат кредити на своите членове за бизнес нужди (включително земеделие). Кредитните кооперации са отличено решение за развитието на малкия бизнес в селските райони, както и за подкрепата на пазарните стопанства. В България през 1996 г. беше създаден проект „Схема за земеделски капиталов фонд” - СЗКФ (ACFS), който беше договорен през 1996 г. между българското правителство, респективно МЗХ, и програма ФАР на ЕС. Създадени бяха 33 кредитни кооперации, които към настоящия момент имат 14 000 членове. Липсата на необходимата законова рамка, която да дефинира влогово-кредитните кооперации като част от формалния финансов сектор, ограничава тяхното по-нататъшно разпространение и развитие. Към средата на 2013 г. в регистъра на БНБ за финансовите институции, в раздел „Кредитни кооперации” има регистрира-

ни 26 кредитни кооперации. Въпреки това, в момента нови кредитни кооперации от този вид не могат да се учредяват. Съществуващите кооперации, които имаха взаимоспомагателни каси, също не могат да бъдат регистрирани като финансови институции, защото законът за кредитните институции не разрешава кооперация да бъде регистрирана като такава. Кооперациите могат чрез мобилизиране на свободни парични средства и неоползотворен трудов потенциал сред населението да допринесат в дългосрочен план за формирането на капитали, включително във влогово-кредитните кооперации, за осигуряването на нови работни места и доходи, преди всичко в селското стопанство. Развитието и укрепването на кооперативната селска финансова инфраструктура е необходимо, за да стане по-пълноценно и успешно усвояването на европейските структурни фондове.

3.3. Консултантски услуги и образование

Малките земеделски стопанства се нуждаят от инструкции и съвети, свързани със знания и нови технологии в областта на традиционното и биологичното производство, опит за управление на стопанството и на кредитния риск, достъп до знание и обновяване на използваните технологии в производството.

Съгласно Годишните отчети за дейността на Националната служба за съвети в земеделието (НССЗ, 2011 г., 2012 г.), над 88% от консултациите, предоставени от НССЗ през 2011 г. и 94% за 2012 г., са предназначени за стопанства до 4 икономически единици, т. е. за малките земеделски стопани. Тези стопани се нуждаят най-много от консултации, но поради малкия размер на стопанствата и приходите те не са целева група на частните консултантски компании. От гледна точка задоволяване на нуждите от консултации на МЗС, трябва да се засили ролята на НССЗ и институтите от Селскостопанска академия. Може да обобщим, че е необходимо да се разшири капацитетът на НССЗ, с оглед посрещането на все по-увеличаващите се нужди от консултации на малките земеделски стопанства.

4. Заключение

В резултат от направения анализ могат да се обобщят няколко направления, свързани с повишаване конкурентоспособността на малките земеделски стопанства. В основата на тези направления стои тезата за увеличаване размера на малките земеделски стопанства. На първо място това е нуждата от усъвършенстване на пазара на земята, включително и създаването на специализирана ипотечна земеделска банка. Вторият приоритет е свързан с необходимостта да се обърне внимание на развитието на услугите за функционирането на пазара, включително информационни системи, канали за доставка, маркетинг и преработка. Тези задачи могат да се постигнат ефективно чрез стимулиране създаването на кооперации за услуги.

Като трети приоритет трябва да разгледаме въпроса за селскостопанските финанси като цяло, и по-специално развитието на селските кредитни кооперации. Акцентът върху конкурентоспособността и рентабилността на МЗС е свързан с подобряване на финансирането на малките стопанства. Различните условия на взаимосвързаност и договори за производство могат да осигурят допълнителен източник на оборотни средства за малките ферми. Трябва да продължат усилията за развитие на кредитните кооперации като източник на финансови услуги за МЗС. И накрая, като четвърти приоритет - да се разшири предоставянето на съвети от НССЗ. В тази връзка трябва да се прецени в кои райони има нужда от създаването на допълнителни офиси, с цел максимално обхващане и консултиране на МЗС в населените места, по-отдалечени от областните центрове, където са разположени регионалните офиси на службата. Кредитните кооперации, изградени от МЗС, също могат да се включат в този процес и да осигурят подкрепа за доставката на тези консултантски услуги. Модерното земеделие не може да се развива ефективно без наука и научни изследвания. МЗС не могат да оптимизират своите операции без информация и професионално образование. Трябва да се стимули-

лира и развитието на селскостопанската наука, образование и изследвания. Приложение-то на иновациите, знанието и образованието са основни предпоставки за успеха на малките земеделските стопанства.

ЛИТЕРАТУРА

Атанасов, Д. 2013. Устойчиво развитие на млечното говедовъдство в Пловдивска област. Дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор”, Аграрен университет - Пловдив.

Башев, Х. 2011. Конкурентоспособност на земеделските стопанства на физически лица. Икономика и управление на селското стопанство, София, бр. 5, с. 55-66

Башев, Х. 2012. Управление на риска в аграрния сектор. Икономика и управление на селското стопанство, София, бр. 4, с. 3-11

Котева, Н., М. Анастасова-Чопева. 2011. Ролята на малките земеделски стопанства в условията на евроинтеграцията. Икономика и управление на селското стопанство, София, бр. 5, с. 33-44

Котева, Н. 2010. Сравнителен анализ на земеделските стопанства в България и ЕС. Икономика и управление на селското стопанство, София, бр. 3, с. 12-28

Николов, Д. и кол. 2010. Социално-икономическа устойчивост на полупазарните стопанства. София, ИАИ.

Ellis, F. and S. Biggs. 2001. Evolving Themes in Rural Development 1950s-2000s. Development Policy Review, 19 (4), pp. 437-448

Dixon, J., K. Taniguchi and Wattenbach. 2003. Approaches to assessing the impact of globalisation on African smallholders: household and village economy modelling in proceedings on the “Globalisation and the African Smallholder Study”, a FAO and World Bank working session, Rome: FAO.

Gasson, R., G. Crow, A. Errigton, J. Hutson, T. Mardsen and M. Winter. 1988. The farm as a family business: a review. Journal of Agricultural Economics, 39, pp. 1-41

Gorton, M., C. Hubbard and L. Hubbard. 2009. The Folly of European Union Policy Transfer: why the Common Agricultural Policy (CAP) Does not fit Central and Eastern Europe. Regional Studies.

Hill, B. 1993. The ‘myth’ of the family farm: defining the family farm and assessing the importance

in the European Community. Journal of Rural Studies, 9 (4), pp. 359-370

Lipton. 2006. Can Small Farmers Survive, Prosper, or to be the Key Channel to Cut Mass Poverty? eJADE (electronic Journal of Agricultural and Development Economics), 3 (1), 58-85; available at www.fao.org/es/esa/eJADE

Lerman, Z. and W. R. Sutton. 2006. Productivity and efficiency of small and large farms in Moldova, paper presented at the American Agricultural Economics Association, Annual Meeting, Long Beach, California, 23-26 July.

Nagayets, O. 2005. Small farms: Current Status and Key Trends, Information brief prepared for “The Future of Small Farms”, Research Workshop, Wye College, June 26-29.

Narayanan, S. and A. Gulati. 2002. Globalization and the smallholders: A review of issues, approaches and implications. Discussion Paper no.50, Markets and Structural Studies Division, Washington D.C.: International Food Policy Research Institute.

Ntsebeza, L. and R. Hall, R. 2007. The land question in South Africa: The challenge of transformation and redistribution, HSRC Press.

Rossett, P. 1999. Small is Bountiful, The Ecologist, 29 (8), December.

Sarris, A., T. Doucha and E. Mathijs. 1999. Agricultural restructuring in Central and Eastern Europe: implications for competitiveness and rural development, European Review of Agricultural Economics 26 (3), pp. 305-331

Von Braun, J. and D. Lohlein. 2003. Policy options to overcome subsistence agriculture in central and eastern European countries, in Abele, S. and Froberg, K. (Eds.) (2003). Subsistence agriculture in central and eastern Europe: how to break the vicious circle? Studies on the agricultural and food sector in Central and Eastern Europe, Vol. 22, Halle: IAMO.

Identifying the Needs of Small Farms from Four Sectors to Increase Their Competitiveness

D. NIKOLOV*, P. BORISOV**, T. RADEV**

*Institute of Agricultural Economics – Sofia

**Agricultural University – Plovdiv

(Summary)

A characteristic feature of the structure of agricultural holdings in Bulgaria is its dual nature.

This essence is expressed in a large number of small farms cultivating small part of the utilized agricultural area, and a small number of large farms processing a significant proportion of UAA. Small farms are important in terms of providing employment in rural areas and they play the role of a social buffer in times of economic crisis. In these farms, a significant part of the production is used for own consumption, which limits the income from agricultural activities and opportunities for investment and structural development. The purpose of this paper is to identify the key factors of competitiveness of small farms in order to provide workable proposals to achieve sustainable competitiveness of these organizations in the new CAP planning period 2014-2020. To realize this objective methodological point

of view it is necessary to solve two major problems - first: to identify specific characteristics of small farms and second, to identify their factors of competitiveness. Knowledge of these factors is the first step in taking measures to increase the competitiveness of small farms. In implementing this process, the farmers actively participate. Determine the set of factors by which small farms were tested in different sectors of agriculture. Ties of the factors of competitiveness in the statistical groupings of farms were examined by applying the χ^2 -analysis. The result of the analysis establishes the basic factorial competitiveness of small farms in the sectors where they dominate and identify their needs.

Key words: small farms factors of competitiveness, profit, risk management, restructuring

Статията е постъпила в редакцията на 21.X.2013 г.